

הרב ישראל דנדרוביץ

מגיד שערי הירושלמי בקל הדר

ערד יצ"ו

צדקה - לא רחמנות!

כמה גדולים מעשיו של הנגיד הנודע לשם ולתהילה בצדקת פזרונו הרבני הנגיד רבי בן ציון הלוי דינר ע"ה אשר השכיל אל דל בדעת ובתבונה ופזר נתן לאביונים ביד רחבה ובנפש חפיצה ובסבר פנים יפות, והניף את זרוע עוזו להגדיל תורה ולהאדירה ולהרבות חילים לתורה ולעבודת השי"ת בהקמת בתים גדולים שמגדלים בהם תורה ותפילה. ובמקהלות רבבות עמך בית ישראל שזכו ליהנות מידו הרחבה והפתוחה יעידון יגידון שכל מעשיו לא היו אלא לשם שמים ולעשות רצון קונו באהבה ובתמימות דרך, כי גם באותם הפעמים שמטבע האדם הוא שלא לרחם כלל על העני הבא לפניו, וכגון באם העני יענה עזות והוא אינו מתנהג כראוי, מחל רבי בן ציון ע"ה על עלבוננו ואם אכן מדיני הצדקה היה ראוי אותו עני למתת ידו היה מצהיל לו פנים ונותן לו נתינה הגונה שיש בה ממש.

ראוי מאמר זה לעלות כנר לזכרו של רבי בן ציון ע"ה, שר החסד ואביר הצדקה בדורינו, אשר צדקתו תעמוד לעד כסמל וכדוגמא למי שעלה מעלות רמות בנתיבות הצדקה, עד שזכה להעפיל למדרגה הנפלאה המתוארת במאמר זה אשר לפיה נעשית מצות הצדקה לעשות נחת רוח לאבינו שבשמים. צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו עדי נזכה במהרה לביאגו"צ ויקיצו וירננו שוכני עפר.

רבותינו מאורי הדורות גדולי תלמידי בעש"ט זי"ע ותלמידיהם, הרה"ק רבי פנחס מקאריץ זי"ע והרה"ק רבי שמחה בונם מפרשיסחא זי"ע קובעים: מצות הצדקה צריכה להיעשות שלא כתוצאה של רגשות רחמים אלא כי כן חובת האדם בעולמו לשמור דרך ה' לעשות צדקה ומשפט*. במאמר זה נצטרך בעקבות חידוש זה שכבר מצאנוהו בספרי הקדמונים והראשונים².

א. הערת המערכת: יסוד זה במצות צדקה, שעליו סובב והולך המאמר שלפנינו, מבואר היטב בדברי כ"ק מרן אדמו"ר מהר"ש הראשון זי"ע בספר עטרת שלמה פרשת ראה, ולחיבת הקודש נעתיק הדברים במילואם: נתון נתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו. הנה רש"י פירש נתון נתן, אפילו מאה פעמים. יש לומר בהמשך הענין, דהנה מצות צדקה צריך האדם לקיים מחמת מצות בוראו שהיא גזירת המלך עליו, ולא בעבור רכות לבבו שאינו יכול לראות בצער העני, הגם שלעני אין חילוק לאיזו סבה נותנים לו, אבל החילוק הוא להנותן, כי באם נותן מחמת שאין נפשו נוחה עליו

הצדקה שקיבל רבי ולמן חסיד משעפם

סיפור נאה אודות עבודת מצוות הצדקה כפי שהיא באה לידי ביטוי נעלה וייחודי אצל הרה"ק רבי שמחה בונם מפרשיסחא, מספר לנו תלמידו המובהק הרה"ק רבי שמואל משינאווי מגדולי מעתיקי שמועת החסידות, בספרו הנפוץ 'דמתיים צופים'.

[1234567]

אם כי סיפור זה מובא גם במקורות חסידים נוספים, הרי שהמקור שלפנינו המתבסס על מה שסיפר לי אחד מהתלמידים בהיותי בפרשיסחא מצדקת אדמו"ר ז"ל הוא המוקדם ביותר ויש בו פרטים מדויקים על נשואי הסיפור.

אוצר החכמה

בראותו צער העני, אז לא קיים מצות המלך, כי להשביע את נפשו ורצונו עשה, והרי זה כעובד את עצמו, אבל הלא עם ישראל רחמנים, והאיך יוכל ליתן צדקה ושלא תהנה גם נפשו, על כן זו היא העצה, שלאחר שכבר נתן לו פעם אחת והסיר מן העני את חרפת הרעב, אז יתן לו עוד הפעם, ונתינה זו השני' כבר אינה אלא בשביל לקיים מצות המלך בלבד. וזה המשך הכתוב, נתן תתן, אפילו מאה פעמים, ולא ירע לבבך בתתך לו, כי לא מחמת שלבבך כואב על צערך תתן לו, כי אז עדיין אין אתה מקיים מצות המלך, רק כאשר כבר נתת לו ואין הרחמנות גוברת עליך, אז תוכל לקיים מצות צדקה כתיקונה בתתך לו עוד פעם. ע"ב.

וראוי לציין שגם מדברי מרן הד"ח זי"ע למדנו יסוד זה, מהידוע שהתאונן על מדה טובה אחת שראה אצל הרה"ק הרבי רבי הירש מרימנוב זי"ע במצות צדקה, לאחר שחילק את כספו לעניים וכלה פרוטה מן הכיס, ותו לא היה ביד הצדיק להספיק לעניים מחסורם אשר יחסר להם, לא היה נופל ברוחו רק המשיך עבודתו עבודת הקודש בשמחה וטוב לבב, וסיים מרן הד"ח זי"ע ברוך ענותנותו, שמדה זו לא הצליח לפעול בעצמו, ואצלו כשאין לו במה להשיב פני העני אינו מוצא מנוחה לנפשו. ולהמבואר מובן עומק דבריו הקדושים, כי הדרגא העליונה במצות צדקה היא כשהנתינה אינה נמשכת מרגשות הלב ומחמת רחמנות על העני. ובדרגא נעלה זו עבד הרה"ה את עבודתו בקודש.

ג. מאמר זה הרואה אור לקראת זמן מתן תורתנו הוא בבחינת 'דבר בעתו מה טוב', הן בעצם הנידון שבזמן זה ראוי להתעורר במיוחד במצוות צדקה שהרי כה דיבר בקדשו רבינו בחי' בספרו 'כד הקמח' (ערך צדקה): "חייב אדם שיתן צדקה לפי עשרו ולפי נדיבות לב... ולמדנו זה מתוך התורה הוא שכתוב (דברים טו י) 'עשית חג שבועות לה' אלהיך מסת נדבת ירך' וגו' אמר כי בחג השבועות יצטרך שיתן ויקדיש קרואיו על שלחנו והם הלוי והגר והיתום והאלמנה שהכתוב מזכיר אחריו לפי מה שיספיק נדיבות לבו ולפי הברכה והעושר שיש לו... ונראה שהוא ענין בפני עצמו ואינו דבק עם חג השבועות, והוא הדין בשאר המועדים שיצטרך לתת כפי עשרו ולפי נדיבותו. ומה שגילה זה בכאן, אפשר מפני שהפסח והסוכות הם שבעת ימים כל אחד מהם, אבל חג השבועות אינו אלא יום אחד לכך בא לומר שאין להקל בו במעשה הצדקה כי שוה הוא להם וחמור כאחד מהם".

והן מהנקודה המתבארת במאמרינו שיש ליתן את הצדקה לשם שמים דווקא, שעל כך מצאנו להגאון הנצי"ב מוואלחין בפירושו 'העמק דבר' (שמות כד ז) שהפליא לפרש את מה שענו בני ישראל כאיש אחד בלב אחד "נעשה ונשמע" שבאה כוונתם לענין זה, והוא שבטבעם של בני אברהם יצחק ויעקב להיות גומלי חסדים, ואילו אומות העולם יכולים להשיג כי חסד הוא מעמודי התווך שעליהם עומד העולם. אלא שרצה הקב"ה לזכות את ישראל שיהיו כל מעשיהם לשם שמים, והתנה עימם שאף את הגמילות חסדים לא יעשו על פי שכל אנושי או הטבע להיטיב אלא לעשות רצון שמים, "על זה ענו יחיד סגולה 'נעשה ונשמע' – 'נעשה' על תורה ועבודה 'נשמע' על גמילות חסדים, שלא שייך לומר על זה 'נעשה' שהרי גם בלי דבר ה' היו עושים, אלא 'נשמע' לעשות באופן היותר שלם ולשם שמים".

כדי לשמור על ניהוחו החסידי המקורי של הסיפור, אעתיק אותו כפי שהוא יצא מתחת קולמוסו של בעל 'רמתיים צופים', כשלעת הצורך נוסיף במאמר המוסגר את תרגום המילים. ומעשה שהיה כך היה:

"סיפר לי אחד מהתלמידים בהיותי בפרשיסחא מצדקת אדמו"ר ו"ל. איך שפעם אחת נסע מ[העיר] דאנציג לביתו דרך עיר שעפס, ושם היה מופלג אחד ושמר ר' זלמן חסיד, והיה עני מאוד. והיה כאשר בא לאכסניא שלח אחרי הר' זלמן הנ"ל, ואמר לו שיעשה סעודה עבורו בדרך החסידים. ונתן לו מלוא חופניו מעות כסף בלי מנין. ותיכף הלך הר' זלמן הנ"ל לביתו עם המעות, ולקח דגים ועופות וכל הצריך בריוות, ונשאר לו עוד מעות.

וכאשר הלך ר' זלמן הנ"ל משם, ציוה על המשרת של הבעל הבית לקרוא לו סוחר של פעלצין [- פרוות] וקנה מאתו פיטער ולאפין היטעל [- מעיל פרווה וכובע פרווה]; גם קנה לו מגעלים ובתי רגלים [שטיוועל - מגפים]; גם קנה לו חתיכה של פשתן, ותיכף ציוה לתפור אותו כתונת. הכלל שהכין כל בגדיו.

וכאשר הגיע עת הסעודה ציוה להמשרת לכוון הכל ולישא עמו לר' זלמן הנ"ל והלכו. וציוה שילכו בני ביתו מהבית והלבישו מכף רגל ועד ראש כי היה בחורף. ואחר כך ראה את כל בני ביתו ערומים, ונתן תיכף מעות לילך להחנות ליקח על מלבושים לכל הבני בית, ותיכף הביאו סחורה לביתם והיה להם שמחה גדולה. ואחרי אוכלם ציוה לקנות משקה ונתן גם כן מעות בלי מנין.

ואחר הסעודה הלך לאכסניא ליסע לביתו בלוויית הר' זלמן הנ"ל. והיה כאשר נתפרדו לקח אדמו"ר איזו רובל טאלר ונתן לר' זלמן מעות (אדיזנע - להנאות אותו). ותמה מאוד ר' זלמן הנ"ל ולא רצה ליקח, באומרו: הלא נשאר לי מעות מפעם הראשון ומהשניה חוץ מהמלבושים.

והשיבו [הרה"ק הר"ב מפרשיסחא] הלא אמרה התורה: "נתן תתן ולא ידע לבבך בתתך לו", והדקדוקים רבו, אבל הפשט הוא כי זה שנותן להעני בתורת רחמנות אינו בכלל צדקה, והוא כמו שמבריא גופו שאינו יכול לסבול עוד רחמנותו וצרותיו, ולזה צריך ליתן צדקה כמה פעמים עד שלא ידע לבבך, היינו שלא יהיה עוד רחמנות על העני המקבל, ואז מקיים אחרי זה מצות צדקה.

ועכשיו שנתתי לך את כל, אין לבי כואב עליך עוד, ויכול אני לקיים מצות צדקה כראוי כציווי התורה הקדושה, וכל יגיעתי היה שאבוא לזה המדרגה, ואם לא תקבל ממני יהיה יגיעתי לדיק חם ושלום. ותיכף כששמע זאת הר' זלמן קיבל בסבר פנים יפות. ונפרדו זה מזה בברכה ושלום.

ג. 'רמתיים צופים' על התנדב"א, דף קה ב אות עד.

ד. דברים טו י.

את סיפורו המופלא מסיים בעל 'רמתיים צופים' ברגש חסידי עז: "וראה הנמצא איש בזה אשר רוח אלהים בקרבו". ואכן, יש בסיפור נאדר זה כרי להסיט את הפרגוד ולגלות טפח ממעלתו הרוממה של אותו 'חכימא דיהודאי' אשר השכיל אל דל בחידוש גדול שכזה כי הנותן צדקה לעני מחמת רחמנותו אין זה בכלל צדקה, כך שמקודם יש ליתן לעני כהנה וכהנה עד שכבר לא יהא רחמנות עליו, ורק אז ליתן לו את הצדקה.

שלא יהיה מצד הרחמנות

תלמיד נוסף של אותו בית מדרש, הלא הוא הגאון רבי אהרן שמחה פיליצער מגאמבין בעל 'אמרי אש' מביא אף הוא את סיפור זה מהרה"ק מפרשיסחא בחיבורו 'רמזי אש':

"ששמעתי בשם הקדוש מפרשיסחא זצ"ל שהיה בעיר אחת עני נכבד ונתן לו נדבה הגונה, ובעת שנסע מאתו נתן לו שוב נדבה הגונה. ושאל לו העני הנ"ל: מה זאת שנתן לו פעם שנית. והשיב לו: משום שקודם נתן לו בדרך רחמנות המוטבע בלב אחינו בני ישראל, שמי שהוא אכזרי הוא מערב רב, ועתה נתן לו מצד ציווי השי"ת. ובזה פירש הפסוק 'ולא ירע לבבך בתתך לו' שלא יהיה מצד הרחמנות וירע לבבו מצד הרחמנות המוטבע כהנ"ל, [אלא] תתן לו רק מצד מאמר השי"ת".

בזה מיושב קושיית התוספות

בעל 'רמזי אש' מוסיף ומפליא לתרץ בזה קושיא גדולה שהתחבטו בה רבותינו בעלי התוספות. הגמרא מספרת שרבא כפה את רב נתן בר אמי והוציא ממנו ארבע מאות זוזים למטרות צדקה וחסד. שואלים בעלי התוספות: כיצד ייתכן שרבא כפה והכריח ליתן צדקה בעוד שכלל גדול תפוס בידינו 'כל מצות עשה שמתן שכרה בצדה' - אין בית דין שלמטה מוזהרין עליה, והלא צדקה היא מהמצוות שמתן שכרם נמצא בצידם, כי מקרא מלא דיבר הכתוב: "נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברך ה' אלוהיך בכל מעשך ובכל משלח ידך", ושוב לא היה לו לרבא לכפות את רב נתן על מתן הצדקה.

בעלי התוספות מעלים תירוצים שונים לשאלה זו, אך בעל 'רמזי אש' כותב שלדברי הרה"ק מפרשיסחא קושיא מעיקרא ליתא: מתן שכרה של המצוה הוא דווקא

ה. 'רמזי אש' על התנדב"א, זוטא פ"א אות ו-יג.

ו. השוה למא ששנינו במסכת ביצה (דף לב ב): "אמר רב נתן בר אבא אמר רב: עתירי בבל יורדי גיהנם הם. כי הא דשבתאי בר מרינוס אקלע לבבל, בעא מנייהו עסקא - ולא יהבו ליה. מזוני מין - נמי לא זינדהו, אמר: הני מערב רב קא אתו, דכתיב 'ונתן לך רחמים ורחמך' כל המרחם על חבריו - בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו, וכל מי שאינו מרחם על חבריו - בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו".

ז. כתובות מט ב; ב"ב ח ב.

ח. חולין קי ב.

כשהאדם נותן את הצדקה מחמת ציווי השי"ת, ולא מחמת שרע לבבו מתוך רחמנותו על העני, ורק כשהמצווה נעשית כתיקונה אזי הוא זוכה לברכה ה'.

כך שאצל רב נתן בר אמי שהוא לא נתן את הצדקה מחמת ציווי השי"ת אלא מחמת בפייטו של רבא אין שייך בזה ברכת השי"ת, ולכן אין זה נחשב כמצווה שמתן שכרה בצידה².

ט. על קושיית בעלי התוספות ידוע תירוצו של המנחת חינוך (מצוה תעט): "ולולא דברי רבותינו הראשונים שכולם תפסו במושלם דצדקה הויה לה מצות עשה שמתן שכרה בצדה, איני מבין דכתיב בפסוק: נתן תתן וגו' ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל וגו' יברכך, אם כן אפשר דמתן שכר קאי על טובת הלב, אבל על עיקר הצדקה אינו מבואר מתן שכרה כלל".

ובהמשך הדברים מציין המנחת חינוך: "מה שכתבתי לעיל דהשכר קאי על 'ולא ירע לבבך' וכו' ראיתי שהרגיש בזה המל"ל ג' מהלכות עבדים הלכה יד ע"ש". ואכן כן הוא שם במשנה למלך: "ועוד היה ג' חילוק אחר דאפשר דאין המתן שכר דהענקה אלא על מה שלא יקשה בעיניו אלא שמעניק בלב טוב ובנפש חפצה ואם אינו מעניק לו בלב טוב זהו עונשו שלא יהיה מבורך מה' אבל על הענקה עצמה לא שמענו לא עונש ולא שכר ולפי זה כפיפין ליה וזה היה ג' חילוק נכון. אלא דקשיא לי צדקה דהתם נמי כתיב ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה וגו' וא"כ נימא דהמתן שכר לא קאי אלא על לא ירע לבבך אבל על הצדקה עצמה ליכא מתן שכר ומש"ה אכפיייה רבא".

וגם בהגהות רש"ש מצאנו ככל הדברים האלה (ב"ב ח): "לע"ד נראה ד'בגלל' וגו' לא קאי רק על 'ולא ירע לבבך' וגו' דסמך ליה, ו'הזה' למעוטי אתי דלא קאי על 'נתן תתן לו' [ואח"ז מצאתי כן להמל"מ בפ"ג מהלכות עבדים הי"ד].

ויסוד תירוץ הוא שמצות הצדקה עצמה אין מתן שכרה בצידה, וכל הברכה לא באה אלא על כך שלא ירע לבבו והוא נותן בטוב לב ונפש חפצה; כך ששפיר היה יכול רבא לכפות את רב נתן על עצם מצות הצדקה.

וכבר קדם לכולם רבינו יוסף אלבו ב'ספר העיקרים' (מאמר שלישי פרק לג): "וכן נמצא הכתוב מיעד הגמול על עשית הצדקה בשמחה, אמר 'נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך', תלה הברכה ב'ולא ירע לבבך' ולא ב'נתן תתן לו'".

והנה נכד בעל 'רמזי אש' ומהדיר ספרו כותב בשולי הגליון שכעין תירוץ זקנו גם תירצו המשנה למלך והמנחת חינוך. ואני לא כן עמדי, כיון שלדעתם כל צדקה באיזה אופן שיהיה אין מתן שכרה בצידה, אלא שהברכה היא על פרט אחר הקשור למצוה שהנתינה היא ברצון ובטוב לב. ואילו תירוצו של הרמזי אש מסכים עם כך שעצם מצות הצדקה יש בה מתן שכרה בצידה, אלא שהוא בתנאי קודם למעשה שהנתינה היא דווקא מחמת מצות השי"ת ולא משום סיבה אחרת, וכל שאין זה כך אין בו ברכה, וכגון בעובדא דרב נתן שלא רצה ליתן אלא על ידי הכפייה.

ומילתא דתמיהא ראיתי בספר 'קול מבשר' (ליקוטים מתורת הר"ב מפרשיסחא ותלמידיו. ח"א פרשת ראה) שהמהדיר ר"מ בויס (תמכונה: המבי"א) בא לפרש את תירוצו של הרמזי אש, וכמדומה שהפך את הקערה על פיה, שכך כתב: "שמתן שכר הכתוב בתורה, לא קאי רק על מי שנתן צדקה בהנ"ל, והיינו, שנותן מחמת רחמנות – המבי"א, כמו שכתוב סמוך ליה, ולא ירע לבבך בתתך לו, וסמוך לו, כי בגלל זה יברכך ה' – המבי"א, ולא שייך כאן בכפייה של רבא על הצדקה. [אבל רבי נתן, שבודאי נתן צדקה לשמה, ולא מחמת רחמנות הלב – שייך אצלו כפייה – המבי"א]."

וטעה בתרתי: חדא, שאי אפשר לומר שהשכר המובטח בתורה הוא דווקא למי שנותן מחמת רחמנות בעוד שדברי הר"ב מפרשיסחא ברור מללו שבזה אין מצות צדקה, וכיצד יתכן שיציבא

1234567 ת"ח

ועוד הוסיף בעל 'רמזי אש' והסביר בזה את דברי ה'תנא דבי אליהו': "משום דבי אליהו אמרו: גדולה צדקה שמיום שנברא העולם עד עכשיו העולם עומד על הצדקה, וכל הנותן צדקה הרבה הרי זה משוכה וממלט את עצמו מדינה של גיהנום".

פ"ב של אותה 'צדקה הרבה' היא שעל ידה בא האדם בסופו של דבר ליתן את הצדקה מחמת ציווי השי"ת ולא מחמת הרחמנות, שהרי לאחר שהוא כבר נתן לעני את כל צרכו שוב אין רחמנות עליו, וכשהוא מוסיף ונותן לו אין זה אלא מחמת מצות השי"ת ובוזה הוא ממלט את עצמו מדינה של גיהנום".

אוצר החכמה

מנהגו של הרה"ק רבי פנחס מקאריץ זי"ע

וכבר קדמו להרה"ק מפרשיסחא ברעיון זה בפירוש הכתובים, אחד מראשוני באי בית תורת הבעש"ט זי"ע הלא הוא הרה"ק רבי פנחס מקאריץ זי"ע, וכך הובא בשמו"י:

"שמעתי בשם הרהצה"ק רבי פנחס שהיה נוהג כשנתן צדקה לעני, היה נותן מקודם החצי ואחר כך החצי האחר. ואמר הטעם, כי מקודם מה שנתן להעני הוא מצד רחמנות, ואחר כך נותן לו לקיים מצוות הבורא. ואמר שזה פירוש הכתוב 'נתון נתן' להורות על שתי נתינות".

הנחמה

והכל לפי רוב המעשה

אילו שהרה"ק מקאריץ עצמו פירש את טעם מעשהו שהוא מחמת סברא הנזכרת שיתן מחמת המצוה ולא מתוך רחמנות, היינו נוטים לכאורה לומר שכוונתו במה שחילק הצדקה לשני נתינות לא הייתה אלא מחמת הנודע שראוי להרבות במעשה הצדקה וליתנה בפעמים הרבה.

שכן כבר נודעו כשערים דברי רבינו הרמב"ם הכותב בפירוש המשנה"י "והכל לפי רוב המעשה": "שהמעלות לא יושגו לפי שעור גודל המעשה, אלא לפי רוב מספר המעשה. וזה, שהמעלות אמנם יושגו בכפול מעשי הטוב פעמים רבות, ובוזה יושג הקנין, לא כשיעשה האדם מעשה אחד גדול ממעשי הטוב, שבוזה לבדו לא יושג קנין".

ומחמת זה מחדש הרמב"ם שראוי לו לאדם לחלק את נתינת הצדקה לפעמים הרבה: "משל זה, שהאדם אם יתן למי שראוי אלף דינר, בפעם אחת ולאיש אחד, לא תושג לו מעלת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שתושג למי שיתנדב אלף

בארעא וגיוורא בשמי שמיא שהנותן לשמה לא יזכה לברכה. ועוד, שהרי כאן מפורש בגמרא שרבא היה צריך לכפותו שייתן את הצדקה ומה שיך לומר שהנתינה הייתה לשמה. י. אליהו זוטא פ"א.

יא. ועיקר שם שהאריך עוד בביאור דברי ה'תנא דבי אליהו' ומשם תקחנו.

יב. קונטרס 'מאמרי צדיקים', כתבי ר"ל מקאלאמיא אות ט; ומשם לליקוטי אמרי פנחס, פרשת ראה.

יג. מסכת אבות פרק ג משנה טו

[1234567]

פעמים כאלף דינר, ויתן כל דינר מהם על צד הנדיבות, לפי שזה ייכפל על ידו מעשה הנדיבות אלף פעמים".

ולכאורה יש בדברי הרמב"ם כדי לתת טעם לשבח באופן אחר על מנהגו של הרה"ק מקאריין להיות "נותן מקודם החצי ואחר כך החצי האחר" והוא שעל ידי זה שנותן זאת בשני פעמים הרי שהוא מכפיל את מעשה הנדיבות, מאשר אם היה נותן את הכל בפעם אחת. ומן הראוי להבין מדוע אכן סירב הרה"ק מקאריין לנמק את מעשהו כדברי הרמב"ם ונתן לכך טעם אחר.

החולקים על דברי הרמב"ם

היה מקום לומר שאכן דעת הרה"ק מקאריין הוא שלא כדברי הרמב"ם, שהרי מצאנו דברים ברורים לרבינו המהר"ל מפראג בספרו 'נתיבות עולם' י"א אשר לא הסכים עם הרמב"ם בזה, וכתב: "ויש שהיו רוצים לומר כי יותר טוב שייתן מעט בהרבה פעמים משיתן הרבה בבת אחת, מפני שאומרים כי בכל אחת ואחת מצוה בפני עצמה. ודברי חכמים אינם מוכיחים כך, אדרבא שבא ללמוד דאפילו אם נותן מעט מעט מצטרף ביחד ומכל שכן אם יתן הרבה בפעם אחד" י"ו.

[1234567]

י"ד. 'נתיבות עולם' נתיב הצדקה סוף פרק ד.

סו. 'יצוין שאכן דעת המהר"ל בנידון דידן היא שאין לצדקה לבוא מתוך רחמים, שכן כך כתב בספרו 'תפארת ישראל' (פ"ו): "כי אין מדת הצדקה דרך רחמנות, כי כל הדברים הם בגזירת הדין ולא מצד הרחמים שהוא יתברך מרחם על העני, רק כי גזר על האדם כך שיהיה האדם מרחם, לא שיהיה ה' מרחם על העני וצוה בשביל כך שיפרנס אותו האדם, כי לא הביט אל העני מצד דחקו כלל".

והוא מוסיף ומאריך ביסוד זה בספרו 'גור אריה' (במדבר י"ב): "וזה אינו, שהתורה שנתן לנו הקדוש ברוך הוא כל דבר במדת הדין, שכן נותן הדין לעשות, ואינו משום רחמנות. ואפילו מה שאמרה התורה לאדם ליתן צדקה (דברים טו יא) ומעשר (לעיל י"ב כא), וכל הדברים אשר הם מגמילות חסד, כל המצות כולם הם גזרות במדת הדין, ואינם רחמים. כי מה שחייבה התורה בצדקה ובמעשר, שכן האדם מצד שהוא אדם חייב שיתן מעשר, כדי שיהיה האדם נפש טוב, ולא יהיה נפש רע. ואם כן, מה שצוה התורה היא בגזרתו של הקדוש ברוך הוא על המקיים המצוה, ולא יביט אל העני ונכה רוח – שיהיה מצווה על נתינת הצדקה כדי שיהיה מתפרנס העני, זה אינו, שאין המצוה אלא לעושה המצוה. אבל המצוה אשר נתן לנו הקדוש ברוך הוא כולם הם לתועלת המקיים המצוה. ולפיכך הם כולם גזרות, אף אותם שהם רחמים. וזהו שאמר 'מפני שעושה מדות הקדוש ברוך הוא רחמים ואינם אלא גזירות', כלומר שכן גזר הקדוש ברוך הוא במדת הדין, ואינם רחמים.

ומה שתמצא שהקדוש ברוך הוא אמר "ואל זה אביט אל עני ונכה רוח" (ישעיה סו ב), שהקדוש ברוך הוא עוזר דלים, אין הענין שיהיה בשביל כך מצוה לאדם לפרנס אותם בשביל שרחם על העני, שאין זה כן, אלא מה שהוא עוזר דלים ומרחם – הקדוש ברוך הוא בעצמו עושה זה לדלים ולאביונים במדת רחמים, וצוה הקדוש ברוך הוא במדת הדין לאדם שילך בדרכיו (דברים כח ט). וזהו מגזרתו על האדם, ולא נתן הקדוש ברוך הוא המצוה לישראל על צד הרחמים על הבריות, רק מפני גזירות. ובודאי טעם יש בכל מצוה ומצוה. וזהו פירוש נכון במאמר הזה, וכבר כתב זה הרמב"ן בפרשת תצא (דברים כ"ו) עיין שם, רק שהוא שינה בקצת פירושו, ופירוש זה נכון למשביל".

גם הגאון היעב"ץ בספרו 'לחם שמים' ¹²³⁴⁵⁶⁷ הביא את דברי הרמב"ם, ולא הסכים עימם מתרי טעמי: "מה שכתב בו הרמב"ם... אינו נראה לי להחזיקו במושלם כי לדעתי הוא בהיפך, אדרבה יותר שבר יש לנותן מאה זהובים בפעם אחת משני צדדים, אם מחמת שכופה יצרו בדבר גדול שהוא חשוב יותר מאוד, מנותן במאה פעמים שאינו כבד עליו כל כך; ואפילו אם נותנן כבת אחת אין בה כבישת היצר כמו בנותן אותן לאחד, כל שכן אם יתלקם לעתות ולפרקים, הרי מצד הנותן יפה כוחו באחד מבהרבה וראוי עכ"פ לשכר גדול יותר דלפום צערא אנרא. ¹²³⁴⁵⁶⁷

ואם מצד המקבל גם כן טוב יותר שייתן לעני אחד דבר מסוים שיוכל להתפרנס בו משיתן להרבה עניים ולא יגיע לאחד מהם מתנה מרובה שתספיק לו ותהא טובה שלמה... על כן הדבר ברור בעיני שהדבר בהיפך ממה שחשב בו הרמב"ם ¹²³⁴⁵⁶⁷ בהניחו כלל זה בהחלט... והכל לפי העניין והאדם."

ולכאורה התירוץ הפשוט לכך שהרה"ק מקאריץ לא נימק את כפל הנתנות בדברי הרמב"ם שהכל לפי רוב המעשה הוא לפי שדעתו הייתה כהמהר"ל מפראג והיעב"ץ שחלקו על שיטת הרמב"ם, ולפיכך היינו טעמא שנתן לזה טעם חדש שהוא מפני שלא ייתן מתוך רחמנות.

נתכוונו לדבר אחד

אלא שעדיפא מיניה יש לנו לומר שאכן גם כוונת הרמב"ם באה על דרך שאמר הרה"ק מקאריץ, והוא ש'מעלת הנדיבות' אינה באה לאדם על ידי ריבוי הפעמים גרידא אלא גם מחמת הרעיון הנמצא מאחורי ריבוי המעשה.

כשאדם נותן צדקה 'אלף דינר בפעם אחת ולאיש אחד' הרי שאין הדבר מוכרח שעושה בן מחמת מצות הצדקה ומעלת הנדיבות שהתורה ציוותה על האדם להיות נדיב מממונו לעניים, כיוון שייתכן מאוד שאין הוא עושה זאת אלא מחמת הרחמנות שמרחם על האדם, והרי כבר אמר הרה"ק מפרשיסחא "כי זה שנותן להעני בתורת רחמנות אינו בכלל צדקה, והוא כמו שמבריא גופו שאינו יכול לסבול עוד רחמנותו וצרותיו".

העצה לכך היא לחלק את האלף דינר לנתנות הרבה, כך שגם אם בפעמים הראשונות שהוא נותן לעני את הדינרים הרי זה מצד רחמנותו עליו, הרי שככל שהוא מוסיף ליתן לו את הדינרים הרי יורדת רחמנותו הטבעית שהרי העני כבר מחזיק בידו כמה וכמה דינרים, ואזי הוא שיכול ליתן לעני את הדינרים הנוספים בתורת צדקה אמיתית ולא בתורת רחמנות.

כך שדברי הרמב"ם עולים בקנה אחד עם יסוד זה שהכאנו מהרה"ק מקאריץ והרה"ק מפרשיסחא, והרמב"ם בבואו להקנות לנותן הצדקה את מעלת הנדיבות אין כוונתו אלא למעלה זו כפי שהיא מתפרשת בתורה, בתורת צדקה ולא בתורת רחמנות, וזה יוכל

זו. 'עץ אבות' אבות פ"ג מט"ו בחלק 'לחם שמים'.

האדם להשיג רק על ידי שיתן ויחזור ויתן עד שתתבטל מעמו הרחמנות הטבעית ויבוא לידי קיום מצות התורה.

וְאַתָּה תחזה שהמקיים את דברי הרמב"ם באופן הנזכר, שהוא מרבה בנתינות לאותו ענין עד שהוא מגיע למעלת הנדיבות של מצות הצדקה, הרי שיסורו מעימו קושיות הגאון ה"עב"ץ שהבאנו לעיל, כי הדבר טוב ומועיל הן לנותן שכובש את יצרו הגשמי ונותן מצד מצוות התורה והן לעני שמקבל סכום גדול כהוגן".

להורות על שתי נתינות

ובעיקר מה שאמר הרה"ק מקאריץ עם מנהגו זה לחלק את נתינת הצדקה לשתיים: **"שזה"** פירוש הכתוב 'נתון תתן' להורות על שתי נתינות, יש להוסיף בזה נופך ולציין שמשכחת לה עצה נוספת ליתן צדקה שלא משום רחמנות, ואף היא מבוססת על 'שתי נתינות' אם כי בעניין אחר.

ועצה טובה קא משמע לן להשתמש בזה עם עצתו אמונה של הגאון רבי חיד"א בספרו 'פני דוד' י" שמן הראוי לו לאדם להקדים ולהפריש ממנו לצדקה, ויהיה ממון הצדקה מופרש ועומד בפני עצמו, ולעת אשר יבוא אליו עני ייתן לו מאותו ממון הצדקה המזומן.

והגם כי רבי חיד"א לא בא בעצתו זו כי אם להקל על נותני הצדקה לבל יהיה להם לניסיון ולטורח ליתן צדקה לעניים, שהרי בלאו הכי הממון הוא כבר מופרש ממנו ומיועד לעניים, מכל מקום ניתן להשתמש בעצה זו ולאזן מטעמיה, שהרי עיקר הריעותא בנתינה מתוך רחמנות היא כשהעני עומד לפניו ורחמיו נכמרים עליו ואזי הוא צריך לעמוד בניסיון שייתן מחמת ציווי השי"ת ולא מתוך רחמנות, אולם אם כבר הקדים והפריש את ממנו לצדקה הרי שלעת ההפרשה אין לו ניסיון זה ושפיר יכול ליתן בניקל יותר משום קיום המצוה.

י. וראיתי להרה"ק בעל התניא זי"ע שכתב בספר התניא (אגרת הקודש פרק כא): "אך גם זאת מצאנו ראינו בעבודת הצדקה מעלה פרטיות גדולה ונפלאה אין ערוך אליה להיות מעשה הצדקה נעשית בפעמים רבות וכל המרכה הרי זה משובח ולא בפעם אחת ובבת אחת, גם כי הסך הכולל אחד הוא כמו שכתב הרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה ששנו חכמים ז"ל 'והכל לפי רוב המעשה'. והנה מלבד כי הרמב"ם ז"ל ביאר היטב טעמו ונימוקו כדי לזכר הנפש על ידי ריבוי המעשה, הנה..."

ועייך שם שבעל התניא הוסיף כאן טעם חדש מדיליה לשיטת הרמב"ם המעדיפה את מעשה הצדקה בפעמים רבות, כך שגם אם יבוא החולק ויאמר שאין זה כוונת הרמב"ם (כי יש להאריך בזה על פי הגרסאות השונות שבדברי הרמב"ם בפירוש המשניות, וכל המסתעף בזה הוא עניין רחב בפני עצמו) הרי שניתן לומר גם בזה שהוא טעם נוסף על דברי הרמב"ם, שמלבד טעמו ונימוקו יש להוסיף בזה שבנתינה הרבה פעמים הוא נותן בסופו של דבר מחמת מצות התורה ולא מצד מידת הרחמנות.

יח. 'פני דוד' פרשת ראה אופו כג.

והנה כבר פירש שם רבי חיד"א שהנהוג כך זוכה לקיים שני מצוות, בהפרשה ובנתינה, וע"ש שפירש בזה כפילות הלשון 'נתן נתן' לרמוז על כך, ולגידון דידן ייאמר שהנהוג בעצה זו של 'שתי נתינות' - ההפרשה והנתינה לעני, זכה לכל הפחות שאת מצות ההפרשה הוא מקיים לשם מצוה ואשרי חלקו.

כמי שמרפא כאב שמצאוהו

רעיון מופלא זה היורד לנבכי נפש האדם שפעמים וכל מעשה הצדקה שעושה האדם אין זה מחמת שבא לקיים את רצון השי"ת אלא שרגשי רחמנותו גוברים עליו ובנתינת הצדקה הרי הוא כאילו מרפא את כאבו וצערו מדלותו של העני, ועד שנתינה זו לעני הבאה מחמת רחמנות האדם אין היא נחשבת כצדקה מושלמת לכל פרטיה ודקדוקיה, כבר נמצאת בספרי רבותינו הראשונים והקדמונים, ומן הראוי לאספם כעמיר גורנה ולזמנם לבית אחד.

כמדומה שהראשון שכותב על כך הוא רבינו בחיי אבן פקודה בספרו 'חובות הלבבות' י"ז: "אך טובות החומל על העני הכואב לו, הוא מכוון בה לדחות צער מעל עצמו, אשר מצאנו מעגמת נפשו וכאבו לטי שחמל עליו, והוא כמי שמרפא כאב שמצאנו בעצמו בטובת ה' עליו, ואיננו נשאר מכלתי שבה, כמו שאמר איוב ב': 'אם אראה אוכד מכלי לבוש ואין כסות לאכיון אם לא ברכוני חלציו ומנו כבשי יתחמם'".

כוונת כל מטיב היא לתועלת עצמו

מעניין להיווכח כי לדעתו של בעל 'חובות הלבבות' פסו אמונים מבני אדם, כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב וצדקה ולא יחטא לגבי עניין זה שלא יהיה כוונתו במצות הצדקה כי אם לעשות רצון שמים, כיון שתמיד מעורבים בכך פניות אחרות, וכלשונו: "וכבר נראה ממה שהקדמנו, כי כוונת כל מטיב לזולתו מבני אדם הוא לתועלת עצמו תחלה ולקנות קישוט נאה לעולם הזה או לעוה"ב או לדחות צער מעל נפשו או לתקנת ממונו".

אולם מאידך גיסא הוא מסביר שאין בכך מונע מלשבח את גומלי החסד על טוב ליבם, והגם שאין כוונתם רצויה: "ואין כל זה מונע משבחם והודאתם, מיראה ומאהבה אותם ומהשיב להם גמולם, אע"פ שהטובה היא שאולה בידם, והם מוכרחים להיטיב בה, כאשר זכרנו, וטובתם אינה תמידית ולא נדיבותם נמשכת, וחסידותם מעורבת עם כוונת תועלת נפשם או לדחות החיזק ממנה".

י.ש. 'חובות הלבבות' שער ג, שער עבודת האלוקים, פתיחה.

ב. איוב לא יט-ב.

חסרוננו של 'האיש הנימוסי'

רבינו יוסף אלבו בעל 'ספר העיקרים' מוסיף ומסביר^{כא} שרק אדם המקיים את מצוות הצדקה מחמת רצון השי"ת יכול להגיע למדרגה הרמה של 'שלמות הנפשי', והוא מכנס את דבריו על החילוק המהותי הקיים בין משפטי האומות לעומת משפטי התורה.

ברור שהן משפטי התורה והן משפטי אומות העולם נותנים את האפשרות שאדם יוכל לחיות בעולם הזה כאדם מן הישוב, ואלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו. אלא שעדיין קיים פער עצום בין התכלית של ממשטי התורה לתכלית של משפטי אומות העולם. והוא שלעת אשר 'האיש הנימוסי' מאומות העולם פועל צדק ומשפט הרי שהתכלית היחידה מכך היא רק 'תיקון הקבוץ המדיני' - שכן סדר יישוב העולם אינו יכול להתקיים אילולי ישרו בו סדרים חיוניים, ונותן הצדקה מאפשר לאומללי האדם את קיומם ההכרחי. זוהי התועלת היחידה ומלבדה לא ניתן להצביע על כל תועלת נוספת הקיימת למי ששומר את חוקיהם ומשפטיהם.

אולם משפטי התורה נעלים הם לאין ערוך מעמיתיהם, כי מלבד התכלית שיש בהם לשמירה על סדר ומשפט תקין, הרי שאם האדם העושה מכוון בהם לעשות את רצון השי"ת שפקד על כך הרי שפעולתו זו מקנה לו 'שלמות בנפש העושה'.

מעשה כותב רבינו יוסף אלבו על שני האפשרויות הקיימות בפני נותן הצדקה: "אם יעשה זה המתנהג על פי הנימוס, לפי שאלו מדות טובות שישלם בהם הקבוץ המדיני, לא ימשך אליו שום שלמות פרטי בזה אלא השלמות הנמשך מצד תיקון הישוב המדיני. וכשיעשה זה המתנהג על פי התורה, מצד שציוה בהם השם יתברך וכדי להיכנע אליו ולעשות רצונו ולהשלים מצוותיו שציוה בהם, הנה יגיע לו מזה תכלית אחר פרטי יותר נכבד ויותר חשוב שזהו עבודת השם יתברך, שעל ידי הכוונה הזאת המתחברת אל המעשה יושג השלמות הנפשית".

'מעשה הצדקה' מול 'עבודת הצדקה'

וזוהו פירוש הפסוק^{כב}: "וְהָיָה מַעֲשֵׂה הַצְדָּקָה שְׁלוֹם וְעֲבֹדַת הַצְדָּקָה הַשְׁקֵט וְבִטָּח עַד עוֹלָם" - 'מעשה הצדקה' כדבר בפני עצמו אינו פועל כי אם 'שלום' - 'שלום בקבוץ המדיני' שלא יגזול העני את העשיר' וכיוצא בזה, אך אין בזה כל תכלית רוחנית. אולם 'עבודת הצדקה' שזוהי העבודה שכלב, לקיים את מצות הצדקה מחמת שכך ציוה אותנו השי"ת ולא מצד סיבות אחרות כמו רחמנות וכיו"ב, הרי שזה מביא 'השקט ובטח עד עולם' המרמז על התכלית הרוחנית שהיא נצחית וצדקתו עומדת לעד.

כא. 'ספר העיקרים' מאמר שלישי פרק כח.

כב. ישעיהו לב יז.

בכך ממשיך רבינו יוסף אלכו ומסביר בפירושו מפתיע את מאמרו המפורסם של רבי חנינא^{כב}: "גדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה" אשר רבותינו הראשונים^{הראשונים} המה ראו כן תמהו מה היא גדולתו של המצווה ועושה, בעוד שלכאורה מי שאינו מצווה ועושה הוא זה שראוי להוקרה בנטלו על שכמו משא אשר הוא אינו מחויב בו.

אלא מסביר בעל 'ספר העיקרים': מי שמצווה ועושה יכול להתכוון לכך שהוא עושה את רצון אביו שבשמים, ויש באפשרותו להתעלות על ידי 'עבודת הצדקה' עד שהוא מגיע למעלת 'שלמות הנפשי', מה שאין כן מי שאינו מצווה ועושה אין הוא מועיל אלא כלפי 'שלוש בקבוצ' המדיני' אבל אין לו כל תכלית רוחנית מכך.

ובכך הוא מסכם את משנתו הרוחנית בעניין זה: "ועל זה הדרך יובן איך יקנה האדם השלמות וחיי העולם הבא על משפטי התורה על עשה ולא תעשה שבה כשיחיו נעשים לאהבת השם יתברך וליראתו ולהשלים מצוותו שציוה בהן"^{כד}.

לפועל רחמיו ברין

ולא דמסתפינא אפשר להוסיף על דברי רבינו בעל העיקרים ואומר כי לא זו בלבד ש'האיש הנימוסי' אינו משיג את השלמות הנפשית והרוחנית כמו אדם שמקיים את המצוה לשם עשיית רצון השי"ת, אלא פעמים ואף את ה'שלמות היישוב המדיני' אין בידו.

לא תמיד מי שממיר בבכי הוא זה שאכן מגיעה לו הצדקה, וכבר היו לעולמים מקרים רבים שבהם עמדו בפני האדם שני אפשרויות למתן צדקה, כשמצד אחד עמד לפניו אדם ומירר בבכי אלא שדמעותיו היו דמעות תנין ואינם אלא מן השפה ולחוץ, ומצד שני עמד לפניו אדם העוסק בתורה הצריך לעזרה בפרנסת ביתו.

מי שנותן צדקה מתוך רחמים הרי שאין הוא שופט אלא למראה עיניו, וכשהוא שומע קול בכיות הרי הוא נופל בפח שהלז טמן לו ונמצא כספו הולך לטמיון, ואילו מי שמקיים את מצוות התורה והוא חוקר ודורש לתת את הצדקה בהתאם לכללי ההלכה, הרי שמלבד קיום המצוה הוא גם מסייע ליישוב העולם באמת ובצדק, כיון שכספו אכן הולך למטרות האמיתיות שאליהם הוא מיעד את נדבתו.

ועוד כיוצא באלו רבות: אם העני והדל שבאמת צריכים לעזרה יכעיסו את הנותן, הרי שאם האדם אינו נותן אלא מתוך רחמים ברור הדבר שתסור חמלתו מפני כעסו ולא יוסיף ליתן לו מאומה, אולם הנותן מחמת ציווי השי"ת יודע שגם לעת הזאת אין הוא פטור ממצות הצדקה.

כג. קידושין לא א.

כד. ועי' בספר 'ישמח משה' ובספר 'יטב לב' ריש פרשת משפטים מה שכתבו על זה הדרך שסלל. ועין עוד ב'דרשות חתם סופר' ח"ב דף רצא טור ג.

כך שנתנית הצדקה כשהיא נעשית לקיים את רצון השי"ת - תועלתה כפולה ומכופלת, ^{הוא} הן מצד 'שלמות הנפשי' והן מצד 'תיקון הקבוצה המדיני' כהוגן.

ההשפעה של הכוכב

גם רבינו יצחק עראמה בעל 'עקידת יצחק'^כ מתייחס למעשי הצדקה שאינם נעשים מחמת מצוות השי"ת. הוא מצביע על אותם האנשים המושפעים מהכוכב צדק אשר "כשמו כן הוא, מעורר כל מעשה הצדק ויושר לבב. וכמו שאמרו^{כז} 'האי דבצדק גבר צדקן', וממבעם המומבע בהם הרי הם עושים מעשי חסד, אשר חובה עליהם לדעת כי עליהם לעשות את כל מעשיהם מחמת ציווי של השי"ת.

כי כל העושה זאת מחמת רחמיו גרידא לא יזכה לשכר כלל: "אמנם ממה שיחייבו הכוכב לא ימשך לעושה שום שכר, כמו שהוא הענין בכל הדברים הטבעיים, אבל כשתעשה במצותו, תקבל שכר בעולם הזה ובעולם הבא".

במקום נוסף^{כח} מטעין זאת בעל העקידה בתוך משמעויות הפסוקים, וכאותה שנאמר אצל אברהם אבינו^{כט}: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת אחרייו וישמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" - "שאפילו בעשות צדקה ומשפט היו שומרים דרך ה' ואינן בוחרים דרך לעצמם", או מה שנאמר בווידוי המעשרות^ל: "ואמרתי לפני ה' אלהי... וגם נתתיו ללוי ולגר ליתום ולאלמנה בכל מצותך אשר צויתני... שמעתי בקול ה' אלהי עשיתי ככל אשר צויתני" - ההדגשה היא איפוא: גם המצוות השכליות לא נעשו כי אם לעשות את רצון השי"ת.

זרעו לכם לצדקה

נציין גם לפירושו הנאה של מרן הבית יוסף בחיבורו על מסכת אבות (פ"א מ"ה) אשר בו הוא מסביר את הפסוק^ל: "זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד", וכך הוא כותב:

"מה שאמר 'לצדקה' דהיה לו לומר 'זרעו לכם צדקה' - הוא שלא יאמר אני נותן צדקה בשביל רחמנות וזו המדה אפילו אומות העולם הם מרחמים כשיבוא העני בפניו וזו אינה צדקה שלימה, לכך מזהיר שתעשה הצדקה בעבור שהוא צווי אלהי ולא בשביל רחמנות".

כה. 'עקידת יצחק' שער מה.

כו. שבת דף קנו א

כז. 'עקידת יצחק' שער צח.

כח. בראשית יח יט.

כט. דברים כו יג-יד.

ל. הושע י יב.

כיצד הרשעים נותנים צדקה

זהו גם ההסבר לענין מופלא במצות צדקה: "דהנה מצינו כמה רשעים שעוברים על כל המצוות ואף על פי כן מקיימין מצות צדקה, וצריך מעם למה לא מסית אותם היצר הרע לעבור על מצוה זו גם כן כיון שמסורים ביד יצרם".

אלא מסביר הרה"ק בעל 'מראה יחזקאל' זצ"ל כי הרשעים אינם מקיימים את מצות הצדקה מחמת רצון השי"ת אלא "בשביל הנאת עצמם דהיינו שנותנין בשביל שמבקשין מהם ובושין לפטרם בלא כלום ויגרע כבודם ויהיו מבוזים בעיני הבריות, או בשביל רחמנות שקרואין שאין לו מה לאכול וללבוש והם מצטערין בעצמם כשאוכלין זוכרין אדם שכמותם שיש לו אשה ובנים ואין לו מחית נפשו והם יש להם כל תאות נפשם".
ורשעים אלו שהם "אינם עושים המצות צדקה בשביל רצון השי"ת ועל כן בוודאי שאינם מקבלים שכר מפני שעושים רק בשביל עצמם להנאתם".

ובזה הוא מפרש מקרא שכתוב¹: "אָפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בָּךְ אֶבְיוֹן כִּי בָרַךְ יְבָרְכֶךָ ה' בָּאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ. רַק אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוֹת הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה הָיוּם".

התנאי המקדים לקבל את ברכת השי"ת על קיום מצות הצדקה הוא דווקא כשהמצוה אינה נעשית מתוך רחמנות אלא מתוך ציות לדבר ה', ורק אם שמוע תשמע בקול ה' אלוךך לשמור לעשות את כל המצוה הזאת ולא שתעשה כן מחמת רגשות הלב אזי מובטח לו שיקבל את הברכה במידה טובה ומרובה.

בהלכה למעשה

עניין רחב זה של גדר מצות הצדקה שעליו להעשות ללא רחמנות אינו מצטמצם לתחום ההגותי - מחשבותי גרידא אלא יש לו השלכות מעשיות בסוגיות הלכתיות מהורות, וכדוגמת השאלה אותה נשאל הגאון המפורסם רבי יעקב יוקב עטלינגר זצ"ל בעל 'ערוך לנר', ואשר עליה הוא מספר בספר תשובותיו 'בנין ציון' י: "שאלה - מי שהוציא כרוז לאחינו בני ישראל לפרנס אחיהם הנתונים ברעב וביגון בארץ הקדושה, ושלחו נדבות גם אינם יהודים, מה יעשה בזה".

שורש הבעיה בשאלה זו הייתה לפי המבואר במסכת בבא בתרא², וכך גם נפסק להלכה³, שאין לוקחים צדקה מן הגויים. כך שנשאלה השאלה כדת מה לעשות

לא. 'מראה יחזקאל' דברים טו ד.

לב. דברים טו ד-ה.

לג. 'בנין ציון' סימן פה.

לה. ב"ב דף ו ב.

לה. שו"ע י"ד סימן רנד ובנו"כ שם.

אוצר החכמה

1234567

באותם הנדבות שנשלחו למען 'צדקת ארץ ישראל' שהיה מעורב בהם גם ממתן ידם של אומות העולם.

בעל 'בנין ציון' מפלפל בסברות האחרונים שנאמרו בזה, אולם את מסקנתו הוא מבסס על הכלל האמור שצדקה הבאה מתוך רחמנות אין שמה צדקה, והוא תומך את יסודותיו על לשון הפסוק^ל: "צִדְקָה תִּרְוַמֶּנּוּ גֹי וְחֶסֶד לְאֻמִּים חֲטָאת" אשר אותה דורשים חז"ל^ל: "צדקה תרומם גוי - אלו ישראל... וחסד לאומים חטאת - כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין חטא הוא להן".

ניתן להבחין שהצדקה של בני ישראל נקראת בפסוק 'צדקה' ואילו הצדקה של אומות העולם נקראת 'חסד' והרי הדבר אומר דרשני מהו הסיבה לחילוק זה.

מסביר הבעל 'בנין ציון': "דבישראל נקרא צדקה ובלאומים חסד, והיינו דישראל מה שנותן לעני אינו נותן מפני רחמנות לבד אלא שחושב עצמו מחוייב לזה על פי הדין דידוע שהקב"ה ברא העניים לזכות את העשירים ושממה שנתן לו הקב"ה יש בו חלק שניתן לעניים ושאנו עושה רק משפט צדק להחזיר לאחר מה שניתן לו בשבילו ולכן אינו נותן מפני שלבו העיר בו החשק לרחם על העניים אלא מפני שמחוייב לזה על פי היושר ולכן נקרא זה אצלו צדקה ומרוממו.

אבל בלאומים שאינם נותנים על פי בחינה זו אלא כשלכו מעיר בו חשק לרחם ולחנן וזה מה שנקרא אצלו חסד בלבד וזה חטאת, דבזה כל מחשבתו אינו רק בשביל עצמו להשיב תאות לבו כמו שממלא שאר תאוותיו".

כיון שכן הוא מסיק להלכה^ל, שהיות ובנידון הנ"ל לא באו נדבותיהם של אומות העולם מחמת שהם נתעוררו מיוזמתם לתת צדקה אלא רק 'באשר ששמעו גודל היגון ואנחה', ואם כן יש להקל ולומר שאין זה בכלל צדקה ומותר ליקח מהם^ל.

לו. משלי יד לד.

לו. ב"ב דף י עמוד ב

לח. ויעוין שם עוד מה שהרחיב בפרטי ההיתר, וכאן העתקנו רק מהנוגע לענייננו.

לפ. מקריאת המאמר כולו יכול הקורא לבוא לידי רושם מסויים כאילו צדקה שאינה נעשית עם כל פרטיה ודקדוקיה אין בה חשיבות כלל, ולא היא. האמת היא שכל נתינת צדקה, ואפילו שלא ביודעין ואפילו שלא לשמה, הרי היא חשובה ועולה לרצון, אלא שכאן המדובר הוא על מצוות הצדקה בדרגה הגבוהה ביותר כשהיא נעשית ללא כחל וללא שרק שהיא דווקא בעשייה מוחלטת לרצון השי"ת.

נקודה זו היא מורכבת קימעה ולא נכנסתי לעובי הקורה ללבן שמועה זו, אך כדי שלא לצאת ריקם אציין שבכהאי גוונא שהנותן נכשל בעניים שאינם מהוגנים שאינם צריכים לצדקה, אזי מגיע

סתם 'מצוה' זה צדקה

ואסיים כפרפרת נאה אשר זה מכבר אמרתי לפרש דבר פלא שמצאנו בתלמוד הירושלמי שמצוות הצדקה אינה נקראת בשמה 'צדקה' כשאר כל המצוות שבתורה אלא בשם 'מצוה' גרידא, עד שכל הרגילים בלשון התלמוד הירושלמי יודעים ומכירים כי סתם 'מצוה' בתלמוד הירושלמי אין הכוונה אלא למצוות הצדקה, ורבים הדוגמאות לכך.

וכבר הרגיש בכך הרה"ק בעל התניא זי"ע שכתב¹²³⁴⁵⁶⁷: "ובזה יובן מה שהפליגו רז"ל במאוד מאוד במעלת הצדקה ואמרו ששקולה כנגד כל המצוות, ובכל תלמוד ירושלמי היא נקראת בשם 'מצוה' סתם, כי כך היה הרגל הלשון לקרוא צדקה בשם 'מצוה' סתם' מפני שהיא עיקר המצוות מעשיות ועולה על כולנה".¹²³⁴⁵⁶⁷

וייתכן שבכוונת מכוון הדגישו לקרוא את מצוות הצדקה בשם 'מצוה' גרידא כדי ללמדנו דעה ובינה, שיש להקפיד מאוד שלא ליתן את הצדקה מחמת רחמנות אלא לקיים זאת מחמת שהיא 'מצוה' שנצטוונו על ידי הבורא ברוך הוא ויש לעשות כן כדי לעשות רצונו.¹²³⁴⁵⁶⁷

ומחמת שבמצוות הצדקה מצוי ביותר למעות בזה, שמחמת רגשות ליבו של האדם נכמרים רחמיו על העני ואין הוא נותן את הצדקה מחמת רצון השי"ת, לפיכך הרגילו את לשונם לקרוא את הצדקה בשם 'מצוה' כדי להזכיר לאדם את חובתו בעולמו

[1234567]תורה

לידי ביטוי ברור יותר החילוק בין מי שמקיים המצוה לשמה או שמתוך רחמנות גרידא. אך כבר אמרו שהנותן צדקה לשמה אינו נכשל בעניים שאינם מהוגנים, ויש להאריך בזה אך אין כאן מקומו.

רק בנותן טעם להעתיק בכאן את דברי הגאון מהר"ם שיק המוצא את שני נקודות המוצא בנתינת צדקה, לשם מצוה ומתוך רחמנות, בתוך המידות שמנו חכמים בנותני צדקה (אבות פ"ה מ"ג): "ארבע מדות בנותני צדקה: הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים, עינו רעה בשל אחרים; יתנו אחרים והוא לא יתן, עינו רעה בשל; יתן ויתנו אחרים, חסיד; לא יתן ולא יתנו אחרים, רשע".

ועל כך הוא מפרש: "דהנה יש שני מיני נותני צדקה: אחד נותן רק מצד רחמנות שלא יכול לשמוע צער העני ואחד נותן רק לשם שמים משום שצויה ה' פתוח תפתח את ידך".

החילוק בינם הוא שהנותן מצד רחמנות גרידא שאין הוא יכול לשמוע את צעקת הדל, הרי שבמקרה הטוב הוא נותן לו ממון מכיסו ופוטרו מעליו, ואם עינו רעה בממון שלו אזי הוא מעוניין שאחרים יתנו לעני כדי ששוב הוא לא יאלץ להצטער בצער של העני. "אבל העושה לשם שמים ייתן מכיסו וגם ישתדל ויתאמץ לאסוף אצל אחרים כמצוות ה', וכמו שהזהירו אותנו רז"ל שגדול המאסף יותר מן העושה ונותן צדקה, והטעם שעל ידי זה רואין שכונתו הוא לשם שמים", ולכן דווקא "יתן ויתנו אחרים" הוא הנקרא חסיד כי בכונתו לשם שמים אין הוא מסתפק בכך שלעני יהיה ממון אלא הוא גם נותן מכספו וגם מתרים אחרים למצוות הצדקה.

פ. ספר התניא פרק לז.

לקיים את הצדקה מחמת המצוה שבדבר כדבר שנאמר ^א: "וְצִדְקָה תִּהְיֶה לָנוּ כִּי נִשְׁמֹר
לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר צִוֵּנוּ" ^{בב}.
¹²³⁴⁵⁶⁷ ^{אוצר החכמה}

^{אוצר החכמה}

^{אוצר החכמה}

^{אוצר החכמה}

^{אוצר החכמה}

מא. דברים ו כה.

מב. מטיבו של מאמר מסוג זה שלא הרחבנו בו את היריעה לנושאים הקשורים מעניין לעניין, כך שאם עיקר המדובר היה בשכליות של מצות הצדקה הרי שלא הארכנו לדון גם במצוות שכליות נוספות שגם בהם מצאנו כיוצא בזה אלא התמקדנו על עניין הצדקה.

נקודה חשובה ביותר שאף היא לא נידונה במאמר זה היא מחלוקת הפילוסופים הידועה שהביא הנשר הגדול רבינו הרמב"ם בשמונה פרקים שלו (פרק שישי) האם העמל לכבוש את יצרו ולהמנע מעבירות עדיף ממי שטבעו ישר ונפשו סולדת מן העבירות, והכריע בזה לחלק בין מצוות שכליות שרצוי שנפש האדם תתרחק מהם לבין מצוות שמעיות שהם מחידוש התורה שהאדם נמנע רק מחמת ציווי השי"ת, וע"ש עוד ובמה שהאריכו בזה חכמי הדורות.

למעשה היה מקום להרחיב את הדין לאו דווקא לעבירות אלא גם למצוות ולחקור מי עדיף, מי שטבעו ישר לקיים את המצוות, או שמא מי שאין רצונו בכך והוא כופה את עצמו לעשות רצון קונו.

אם נקבל את הכרעת הרמב"ם נמצא שבמצוות שכליות כגון בצדקה יש להעדיף את מי שרחמיו נבמרים ליתן צדקה מאשר מי שמקיים זאת על פי רצון השי"ת, אולם אין האמת כך כי בסופו של דבר, התביעה היא שטבעו של האדם ימשך אחר השכליות הרצויה אולם את המצוות עליו לעשות לשם קונו, ודר"ק.